

СТРУКТУРНАЯ І СЕМАНТЫЧНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ
СІНТАКСІЧНА НЯЧЛЕННЫХ ВЫКАЗВАННЯЎ ЗГОДЫ І НЯЗГОДЫ

Пад *сінтаксічна нячленнымі выказваннямі* (СНВ) мы разумеем кароткія інтанацыйна аформленыя выказванні, што складаюцца з аднаго слова ці ўстойлівага спалучэння слоў і служаць для выражэння мадальных і экспрэсіўных адносін, напрыклад: *Так, Не, Яшчэ чаго, Ніколі, Абавязкова* і інш.

СНВ з'яўляецца самым сціслым і хуткім сродкам вербальнай рэакцыі асобы, які здольны непасрэдна ўплываць на адказ суразмоўцы і ўвогуле на ход раз-

мовы, а таксама выражаць стаўленне моўцы да суразмоўцы і да зместу паведамлення. Як адзначае Л. С. Кныш, «выкарыстанне спецыфічных сінтаксічных канструкцый – непазбежны выклік экстралінгвістычных фактараў, якія характэрны для гутарковай камунікацыі: спантаннасць, сітуацыйнасць, натуральнасць маўлення, неафіцыйны характар, абавязковая дыялагічнасць» [4, с. 9]. Даследчыца СНВ (у яе тэрміналогіі – *камунікатываў*) у рускай мове А. Ю. Віктарава заўважае, што такія выказванні характарызуюцца выражэннем хуткай спантаннай рэакцыі на выказванне, сітуацыю, з’яву [1, с. 7].

Вялікая колькасць СНВ будзеца на аснове выклічнікаў (як вытворных, так і невытворных), таму што гэта мінімальныя адзінкі з эмацыянальна-экспрэсіўнай функцыяй. Але ў якасці сінтаксічна нячленных выказванняў выступаюць і словы іншых часцін мовы і нават цэлыя словазлучэнні (*Божухна ты мой мілы; Аж смешна; Ашалець можна*). СНВ страчаюць першапачатковую семантыку – яны дэсемантызуюцца і пачынаюць выражаць эмоцыі. Напрыклад, СНВ *Блін!* не называе стравы, а *Божачкі!* не з’яўляецца зваротам да Бога: першы выраз у залежнасці ад сітуацыі можа выражаць раздражненне, здзіўленне, незадаволенасць і г. д., другі – спалох, радасць, здзіўленне і іншыя эмоцыі.

Прыведзеныя прыклады сведчаць пра вялікую структурную разнастайнасць СНВ згоды і нязгоды. Мы прапаноўваем прадставіць мноства такіх выказванняў у выглядзе палёў (поле для СНВ згоды і поле для СНВ нязгоды). У структурным плане ядро адзінак, якія ўтвараюць блокі згоды і нязгоды, складаюць нячленныя выказванні *Так* і *Не*, але некаторыя СНВ могуць быць развітымі, параўн.: *Не* і *Яшчэ не*. Зыходзячы з гэтага, варта казаць пра пэўную шкалу чляннасці СНВ: адны з іх з’яўляюцца цалкам нячленнымі (*Ага; Ну*), іншыя (напрыклад, *Ці не занадта вы многа хочаце?*) знаходзяцца на перыферыі чляннасці і ў межах структурнага падыходу лічацца чляннымі. Прычым у кожным канкрэтным выпадку назіраецца розная ступень страты зыходнага значэння, розны характар семантычнага зруху, ступень адасаблення той ці іншай формы ад агульнай парадыгмы [3, с. 84]. Працэс фразеалагізацыі такіх выказаў увесь час працягваецца, і адзінкі, якія раней кожны раз ствараліся нанова, паступова ператвараюцца ў рэакцыі, што ўзнаўляюцца цалкам. О. Есперсэн, напрыклад, прапаноўвае вылучаць на шкале чляннасці выказванняў тры кропкі: нячленныя выказванні (*inarticulate*), паўчленныя (*semi-articulate*), члянныя (*articulate*) [2, с. 304]. Частковая чляннасць такіх выказванняў можа праяўляцца як у граматычным плане (частковым захаванні парадыгмы, параўн., напрыклад: *<Не,>* *<вы / ты>* (*па*)*чкай(це); Ну(-у), ведаеце (-еи); <Ты <што,>>* з *глузду з’ехал (з’ехаў)?*), так і ў лексічным (СНВ маюць абмежаваную колькасць варыянтаў, параўн.: *<Ну>* *вось і добра / слаўна / цудоўна / цудоўненька*). Лексічная чляннасць СНВ таксама дэтэрмінуе чляннасць у семантычным плане, у іх можа захоўвацца спалучальнасць з асобнымі словамі і іх камбінацыямі, яны могуць пашырацца залежнымі словаформамі, якія функцыянуюць як дадатковыя элементы, і ў гэтым выпадку захоўваецца марфалага-сінтаксічная нячленнасць выказванняў, спалучальнасць жа з іншымі словамі носіць аграматычны характар. Параўн.: *Яшчэ не; Каб ты праваліўся са сваёй работай!*

Такім чынам, палі СНВ згоды і нязгоды можна акрэсліць наступным чынам. Ядро такога поля складаюць цалкам нячленныя выказванні, у складзе якіх няма ні галоўных, ні даданных членаў (*Так, Не, Безумоўна* і інш.); каляядзерную зону – адзінкі, у якіх этымалагічна можна вылучыць сінтаксічную структуру (*Яшчэ чаго <ты захачеў>, Ні ў якім разе <я не пагаджуся>, З задавальненнем <усё*

зроблю>); далей ідуть тыя выказванні, якія маюць граматычныя і лексічныя варыянты (*А ты думала (думаў)?..*; <Добра / Ладна,> *чорт з вамі / табой*; *Дзе / куды / якое <там>*); перыферыю складаюць выказванні, якія можна лічыць структурна члянiмi, але ўзнаўляльнасць і ўстойлівасць паступова пазбаўляюць іх члянiмасці, ператвараючы ў гатовыя формулы (*А ты сумняваўся?*, *Я пас, Не каркай*). Некаторыя выказванні вызначаюцца большай устойлівасцю і набліжаюцца бліжэй да ядра, а ў некаторых гэтыя якасці праяўляюцца не так выразна, і адзiнкі размяшчаюцца бліжэй да перыферыі, таму дакладна і бяспрэчна размясціць СНВ у полі нельга (падрабязней гл. [5, с. 65–69]). Вылучэнне ядра і перыферыі поля адбываецца з апорай на структурны і функцыянальны падыходы, спалучэнне якіх дазваляе прадставіць СНВ максімальна шырока і поўна.

У семантычным плане СНВ згоды і нязгоды таксама характарызуюцца вялікай разнастайнасцю. Згода і нязгода ўяўляюць сабой палі з цэнтрам, каляядзернай зонай і перыферыяй. Цэнтр складаюць «чыстыя» і найбольш адназначныя ды моцныя ў сваім праяўленні згода і нязгода, у каляядзернай зоне да іх дадаюцца іншыя значэнні (напрыклад, згода з сумненнем, нязгода з абурэннем і г.д.), на перыферыі магчыма поўная нейтралізацыя згоды і нязгоды (напрыклад, выражэнне няведання) або змена аднаго паняцця на супрацьлеглае (энантыясемія). Створаная намi класіфікацыя выразаў згоды і нязгоды ў славянскіх мовах мае дзяленне на поўную і няпоўную, у межах якіх вылучаюцца розныя семантычныя групы (падрабязней гл. [6]). Аднак пераход між поўнай і няпоўнай згодай/нязгодай мае выгляд кантынуума: прыблізна класы можна размясціць па прынцыпе адваротнай градацыі: ад тых, у якіх згода/нязгода праяўляюцца з найбольшай сілай, пасля – моцна, менш моцна, часткова, да тых, у якіх яны выяўляюцца мінімальна ці нават сціраюцца. Поўная згода падзяляецца на такія групы, як *безапеляцыйная згода*, *паспешлівая згода*, *згода-супакойванне*, *пацвярджэнне* (+ *самапацвярджэнне*, *падтакванне*, *згода-бажба*), *адабрэнне* (+ *пахвала*), *згода-пабуджэнне*, *згода-дамова*, *згода-галасаванне*, *паблажлівая згода* (+ *выкрыванне*), *згода-выклік*, *згода-блаславенне*, *ветлівая згода*, *згода-кантакт*, *энантыясемія*, *акцэнтуюатар*; няпоўная згода прадстаўлена наступнымі групамі: *згода-сумненне*, *згода-дапушчэнне*, *вымушаная згода*, *згода-прымірэнне*, *частковая згода*, *частковае адабрэнне*, *згода-задуменнасць*, *згода-выклік*, *згода-пагроза*, *згода-незадаволенасць*, *згода-абыякавасць*, *няведанне*, *знешняя згода* (*нязгода пад выглядам згоды*). Поўная нязгода ўключае такія групы, як *паспешлівая нязгода*, *афіцыйная нязгода*, *адмова* (+ *самаадмова* і *нязгода-бажба*), *неадабрэнне*, *нязгода-шкадаванне*, *забарона*, *абурэнне*, *інвектыва* (*абраза*), *нязгода-колкасць*, *нязгода-незадаволенасць*, *нязгода-пагроза*, *нязгода-нявер'е*, *нязгода-здзіўленне*, *нязгода-крыўда*, *адыход ад тэмы* (*прымірэнне*), *ветлівая нязгода*, *нязгода-спалох*, *перарыванне камунікацыі*, *энантыясемія*, *акцэнтуюатар*; няпоўная нязгода прадстаўлена наступнымі групамі: *нязгода-змякчэнне*, *нязгода-сумненне*, *частковая нязгода*, *ухіленне*, *згода пад выглядам нязгоды*. Сярод пералічаных класаў вылучаюцца прамежкавыя паняцці між згодай і нязгодай – *вымушаная згода*, *згода-абыякавасць*, *нязгода-сумненне*, *ухіленне* і г.д. (адны з іх на лініі «згода – нязгода» размяшчаюцца бліжэй да згоды, іншыя – да нязгоды); пасярэднія з'явы (напрыклад, *няведанне*), а таксама двухбаковыя, зменныя (напрыклад, *энантыясемія*, *нязгода пад выглядам згоды*, *згода пад выглядам нязгоды* і г.д.). Так жа сама, як і класы для выражэння няпоўнай згоды, згаданыя групы адзiнак уяўляюць сабой пераходны

этап, сярэдзіну між згодай і нязгодай, утвараючы градацыю: *поўная згода – няпоўная згода – няпоўная нязгода – поўная нязгода*, прычым у кожным з гэтых блокаў групы і самі адзінкі таксама можна размясціць па прынцыпе градацыі.

У табліцы прадстаўлены класы згоды і нязгоды, размешчаныя па прынцыпе адваротнай градацыі: ад тых, у якіх згода і нязгода праяўляюцца найбольш моцна, да тых, у якіх яны нейтралізуюцца.

СНВ згоды і нязгоды

Групы згоды	Групы нязгоды
Поўная згода / нязгода	
Безапеляцыйная згода ¹ (<i>Ёсць</i> ²)	Афіцыйная нязгода (<i>Ніяк не</i>)
Паспешлівая згода (<i>Ага-ага</i>)	Паспешлівая нязгода (<i>Не-не-не</i>)
Згода-супакойванне (<i>Добра-добра</i>)	Адыход ад тэмы (прымірэнне) (<i>Ну ладна, ладна</i>)
Пацвярджэнне (<i>Анягож</i>)	Адмова (<i>Ніколі</i>)
Самапацвярджэнне (<i>Ага</i>)	Самаадмова (<i>Дык дзе там</i>)
Падтакванне (<i>Во-во</i>)	–
Згода-бажба (<i>Каб я быў жыў</i>)	Нязгода-бажба (<i>Каб я з гэтага месца не ўстаў</i>)
Адабрэнне (<i>Добра</i>)	Неадабрэнне (<i>Жудасць</i>)
Пахвала (<i>Малайчына</i>)	Інвектыва (абраза) (<i>Блазен</i>)
Згода-пабуджэнне (<i>Давай</i>)	Забарона (<i>Ні-ні</i>)
Згода-дамова (<i>Па руках</i>)	–
Згода-галасаванне (<i>Аберуч</i>)	–
Паблажлівая згода (<i>Вось бачыш</i>)	–
Выкрыванне (<i>Ага</i>)	–
Згода-выклік (<i>А чаму б і не</i>)	–
Згода-бласлаўленне (<i>Амін</i>)	Нязгода-пагроза³ (<i>Толькі паспрабуй</i>)
Ветлівая згода (<i>Калі ласка</i>)	Ветлівая нязгода (<i>Пардон</i>)
Згода-кантакт (<i>Ясна</i>)	Перарыванне камунікацыі (<i>Досыць</i>)
Энантыясемія (<i>Не</i>)	Энантыясемія (<i>Ну-ну</i>)
Акцэнтуюатар (<i>Не</i>)	Акцэнтуюатар (<i>Не-е</i>)
–	Нязгода-шкадаванне (<i>Шкада</i>)
–	Абурэнне (<i>Пабойцеся Бога</i>)
–	Нязгода-колкасць (<i>Ды ну?</i>)
–	Нязгода-незадаволенасць (<i>Куды там</i>)
–	Нязгода-нявер’е (<i>Лухта</i>)
–	Нязгода-здзіўленне (<i>Жартуеш?</i>)
–	Нязгода-крыўда (<i>Падумаеш</i>)
–	Нязгода-спалох (<i>Барані Божа!</i>)

¹ Назвы груп згоды і нязгоды, размешчаныя ў адным радку, суадносяцца між сабой як цалкам ці амаль супрацьлеглыя (*адабрэнне – неадабрэнне, ветлівая згода – ветлівая нязгода* і г. д.) у межах аднаго блока (*поўная згода і поўная нязгода* ці *няпоўная згода і няпоўная нязгода*).

² Усе групы згоды і нязгоды ілюструюцца прыкладамі СНВ. Аднесенасць нячленных выказванняў да той ці іншай групы тлумачыцца ў тым ліку кантэкстам (гл. [6]).

³ Групы, вылучаныя паўтлустым шрыфтам, суадносяцца між сабой як супрацьлеглыя ў межах розных блокаў (*няпоўная згода – поўная нязгода*).

Няпоўная згода/нязгода	
Згода-сумненне (<i>Хіба што</i>)	Нязгода-сумненне (<i>Ды не</i>)
Згода-дапушчэнне (<i>Бадай што</i>)	–
Вымушаная згода (<i>Ну, хай</i>)	–
Згода-прымірэнне (<i>Ладна</i>)	–
Частковая згода (<i>Амаль што</i>)	Частковая нязгода (<i>Не зусім</i>)
Частковае адабрэнне (<i>Гэта ўжо лети</i>)	–
Згода-задуменнасць (<i>Ага</i>)	–
Згода-выклік (<i>Эх, была не была</i>)	–
Згода-пагроза (<i>Ну, глядзі</i>)	–
Згода-незадаволенасць (<i>Дзіўнае пытанне</i>)	–
Згода-абыякавасць (<i>Адзін чорт</i>)	–
Няведанне (<i>Ліха яго ведае</i>)	–
Знешняя згода (нязгода пад выглядам згоды) (<i>Яно-то так. Толькі...</i>)	Знешняя нязгода (згода пад выглядам нязгоды) (<i>Не, але...</i>)
–	Нязгода-змякчэнне (<i>Не, чаму ж</i>)
–	Ухіленне (<i>Я б не сказаў</i>)

Такім, чынам, як у структурным, такі і ў сэнсавым плане СНВ згоды і нязгоды ў славянскіх мовах маюць структуру поля. У структурным плане ў полі такіх выказванняў можна вылучыць чатыры апорныя кропкі: ядро, якое прадстаўлена цалкам нячленнымі выказваннямі; каляядзерную зону, што складаецца з адзінак, у якіх этымалагічна можна вылучыць сінтаксічную структуру; зону, дзе размяшчаюцца выказванні, якія характарызуюцца наяўнасцю граматычнай і лексічнай чляннасці; перыферыю, на якой размяшчаюцца выказванні, што можна лічыць структурна чляннымі. Між названымі зонамі адбываецца размяшчэнне выказванняў у выглядзе кантынуума, бо ў кожным канкрэтным выпадку назіраецца розная ступень чляннасці, працэс пераходу такіх выразаў у разрад СНВ увесь час працягваецца. У семантычным плане згода і нязгода таксама ўяўляюць сабой палі. У цэнтры размяшчаюцца «чыстыя» і найбольш адназначныя ды моцныя ў сваім праяўленні згода і нязгода, далей ад ядра да гэтых паняццяў дадаюцца іншыя (напрыклад, сумненне, абыякавасць, крыўда, змякчэнне і г. д.), на перыферыі магчыма поўная нейтралізацыя паняццяў згоды і нязгоды (напрыклад, выражэнне няведання) або змена аднаго паняцця на супрацьлеглае (энантыясемія).

ЛІТАРАТУРА

1. *Викторова, Е. Ю.* Коммуникативы в разговорной речи: на материале русского и английского языков : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Е. Ю. Викторова ; Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов, 1999. – 17 с.
2. *Есперсен, О.* Философия грамматики / О. Есперсен. – М. : Изд-во иностр. лит., 1958. – 400 с.
3. *Какорина, Е. В.* Проблемы фиксации и лексикографического описания коммуникативов: на материале работы над «Толковым словарем русской разговорной речи» (ТСПР) / Е. В. Какорина // Труды Ин-та рус. яз. им. В. В. Виноградова / Акад. наук, Ин-т рус. яз. – М., 2019. – Вып. 20: Взаимодействие лексики и грамматики. – С. 76–100.
4. *Кньш, Л. С.* Гутарковая камунікацыя ў мастацкай прозе Максіма Гарэцкага: спосабы стылізацыі : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / Л. С. Кньш ; Акад. навук, Ін-т мовазнаўства. – Мінск, 2006. – 20 с.
5. *Латушка, Г. П.* Сінтаксічна нячленныя выказванні са значэннем згоды і нязгоды ў славянскіх мовах : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.19 : у 2 т. / Г. П. Латушка. – Мінск, 2020. – Т. 1. – 174 с.
6. *Латушка, Г. П.* Сінтаксічна нячленныя выказванні са значэннем згоды і нязгоды ў славянскіх мовах : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.19 : у 2 т. / Г. П. Латушка. – Мінск, 2020. – Т. 2 : Дадатак. – 246 с.